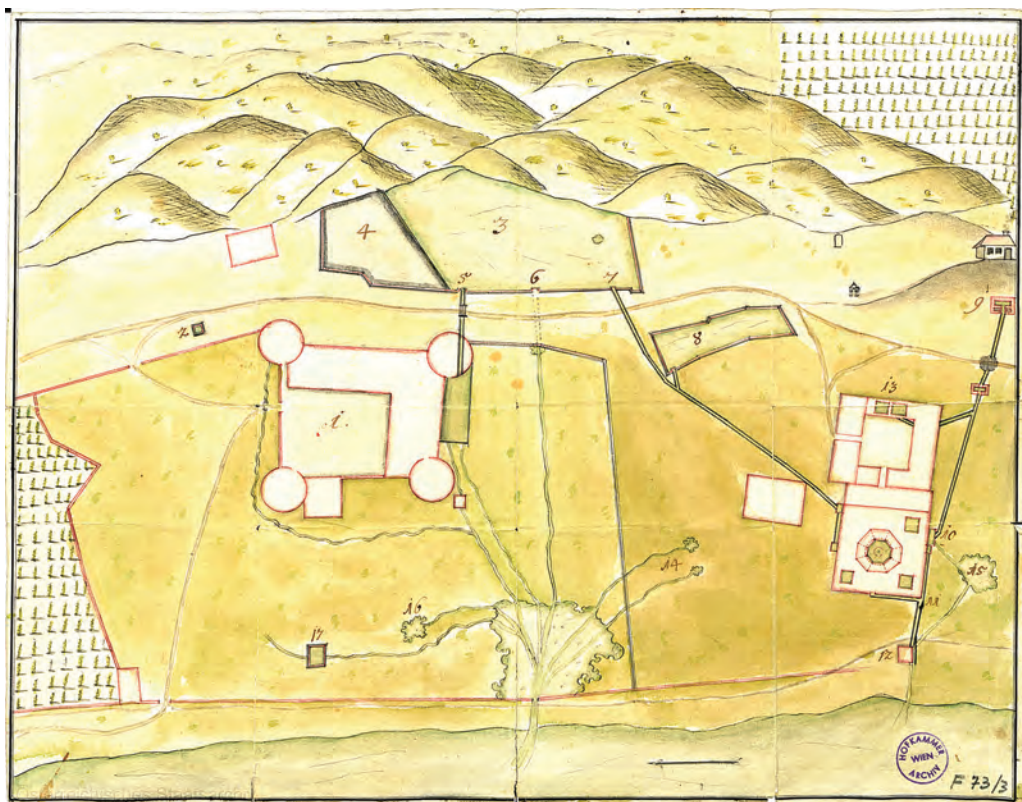

FÜRDŐKULTÚRA A TÖRÖKTŐL VISSZAFOGLALT BUDÁN

Buda hőforrásai, a területén a középkorban és a törökök uralma alatt virágzó fürdő-kultúra a visszafoglalás után sem merültek feledésbe.¹ Ám a keleti fürdő-kultúra eltűnt Budáról, a helyette kialakult azonban hasonlóan sokszínű. A nyugat-európai mintának megfelelően hazánkban is a fürdőzési szokások átalakulását figyelhetjük meg: a fürdőket leginkább gyógyvizek lelőhelyeinél alakították ki, és előtérbe kerültek a különféle, szakember által felügyelt kúrák. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a kora újkori Magyarország törökök által meg nem szállt részén a fürdőzés szokását fenntartásokkal kezelték. Ezt a megállapítást részben a kortárs orvosok e kérdésben megfogalmazott szélsőségesen eltérő véleményeire alapozták. A legújabb kutatások azonban éppen a korábbi megállapítás ellenkezőjére jutottak.² A császári seregekbe besorozott katonák és az őket követők többsége vélhetően nem érdeklődött az orvostudomány kérdései iránt, úti rajzokat sem olvasott a hódoltság alá került városról, inkább hallomásból értesülhetett a budai hőforrások csodálatos hatásáról, így ők már az ostrom alatt kipróbálták a később Császár fürdőnek nevezett vizet. A sebesült katonák azzal sem törődtek, hogy az épületekből a hadi események következtében csak romok maradtak. A bajaikra enyhülést keresők olyan nagy számban keresték fel a meleg vizeket, hogy a jelentések szerint ez később az újjáépítési munkákat is hátráltatta. A keresztény katonák már a vízben lubickoltak, amikor megjelent az Udvari Kamara kiküldött képviselője, Johann Stephan Werlein későbbi kamarai inspektor, aki már ekkor a város helyreállításának költségeit és a jövőben várható bevételek arányát mérlegelte. A budai ingatlanok hasznosítása azonban nemcsak őt foglalkoztatta, hanem a vállalkozó kedvű magánbefektetőket is. Werlein kifejezetten reálisan mérte fel a városban és annak természeti környezetében rejlő lehetőségeket, így például azonnal felismerte a fürdők jelentőségét, amikor meglátta a gyógyvizekben időző tömegeket.³

A romos, tűzvész pusztította városba 1686. szeptember 2-án vonultak be a császári seregek, és még az őszy folyamán felmérték a fürdők állapotát, december első napjaiban pedig megérkeztek az első igénylések az Udvari Kamara bécsi hivatalába. Nemesek, egyházi személyek, katonatisztek az uralkodónak tett szolgálataik fejében kérelmezték a nagy haszonnal kecsegtető ingatlanok tulajdonjogát. Werlein gyors közbelépése azonban megakadályozta, hogy a Kamara számára biztos bevételt ígérő öt fürdő mind magánkézbe kerüljön, kérelmezőkből ugyanis nem volt hiány. Elsőként, 1687 tavaszán I. Lipót magánorvosának, Friedrich Ferdinand Illmer von Wartenbergnek a szolgálatait honorálta az Udvari Kamara két fürdő, a Sáros fürdő és a Király fürdő tulajdonjogával.⁴ A visszafoglaló háborúk költségei erősen megterhelték az államháztartást, a sok év alatt halmozódó fizetéseket, zsoldokat egyszerűbb volt az udvar részéről adománnyal

Budai fürdők alaprajza. Hofkammer Archiv, F 73/3 Bécs

megváltani. A keresztény hitre tért császári kapitány, Johann Karl Pergassi pedig hadszíntérről való visszavonulását követően, 1695-ben állapodott meg arról, hogy ki nem fizetett tiszti járandósága fejében tulajdonosként megkapja a budai Rác fürdőt.⁵

A Császár-malmot az azt tápláló meleg forrás télen-nyáron bőségesen folyó vize miatt ugyancsak sokan szerették volna megszerezni, de Werlein érvelése célt ért, így a Kamara tulajdonában maradt a császári alkalmazottak ellátását egész évben biztosítani képes malom. A török időkben puszkapor-malomként szolgáló létesítményt gabona őrlésére állították át, amely így a téli időszakban, amikor a hajómalmok nem működtek, friss liszttel látta el a környéket. Werlein számításai alapján már akkor jelentős bevétel várható a fürdőzőktől, ha csak fejenként egy garast fizetnek. Úgy vélte, ebből az összegből hamarosan szobákat lehetne építeni a távolabbról érkező vendégeknek, és gyorsan akadna olyan vállalkozó, aki a berendezés és a szükséges felszerelés költségei mellett is szép összegű bérletet fizetne. Werlein azonban tévedett, a Császár fürdő a visszafoglalás utáni első évtizedben végig több pénzébe került a Kamarának, mint amennyit hozott. A fürdő 1690 és 1693 között a pestisjárvány miatt alig nyitott ki, leginkább katonák jártak ide, a tisztek pedig mindig kikényszerítették a szükséges javításokat, nem tűrték a betört ablaküvegeket, ajtókat, a rossz kályhákat, sok költséget és bosszúságot okozva

ezzel az Udvari Kamara helyi fiókjának, a Budai Kamarai Adminisztrációnak. Werlein hivatali utódja, Ignaz von Kurz már szabadulni igyekezett a ráfizetéses befektetéstől és tőkeerős vállalkozót keresett, aki messziről érkezett vendégek fogadására alkalmas létesítménnyé fejleszti a szerény, városzéli fürdőt.⁶ A Budai Kamarai Adminisztráció 1694-1695-ben nagy építkezéseket folytatott a fürdővel szomszédos Császár-malmon, többek között ekkor kerültek a kerekék (a korábbi kettő helyett négy) az épületen kívülre, valamint megnagyobbították a malomtavat is, jelentősen növelve ezzel a malom teljesítményét.⁷ Vélhetően ez a költséges beruházás is közrejátszott abban, hogy az Adminisztráció szabadulni próbált a veszteséges létesítményektől, így végül 1697 decemberében úgy határozott, hogy megváltik a Császár fürdőtől is. Az Udvari Kamara egyik tanácsosát, a magyarországi bányavárosok főadószedőjét, Benedikt Theobald von Mayerent⁸ próbálták a Budai Kamarai Adminisztráció tanácsosai ezen a módon lekötöztetni. Mayerenéknek Budán és Pesten is nagy házaik voltak, előbbit 1691-ben a Budai Kamarai Inspektorátus, az Adminisztráció elődje vette bérbe. Tartósan a tanácsos neje, Anna Margaretha Regina lakott Pest-Budán, neki ajánlották fel a fürdőt, amikor a szomszédos szőlőt és telket kérte. Az asszony a válaszában vállalta volna a fürdő mellett fogadó építését, de az egyezség végül nem jött létre.⁹ A Császár fürdőt végül 1702-ben a korábbi bérlő, Johann Eckher vásárolta meg igen nagy összegért, 8500 forintért az azt körülvevő földekkel, nagy szőlőkkel és rétekkel, valamint az átellenben lévő oldalon a hegybe vájt, tágas borospincével.¹⁰

A királyi adományok következtében az újra kiépülő és benépesülő város magisztrátusa ugyancsak igyekezett saját fürdőt szerezni, ennek bérleti díja jelentősen növelte volna a város bevételeit, valamint elősegítette volna a szabad királyi rangemelés megszerzését.¹¹ Az 1690-es évek elején a Budai Kamarai Adminisztráció próbaképpen két évre átengedte az egyébként erősen felújításra szoruló Rudast és a Rác fürdőt a városnak, cserébe a létesítmény renoválását várták el. Venerio Ceresola császári építőmester és Johann Christoph Jungmayer építési írnok becslése alapján a Rudasra mintegy 2000 Forintot kellett volna ráköltetni, hogy használhatóvá tegyék. Az ostrom után valamennyire helyrehozott két levezető csatornája az azóta eltelt néhány év alatt ismét beomlott, ahogyan a tető boltozata is javításra szorult, átöltözésre semmiféle helységet nem tudtak biztosítani, alkalmas szobák hiányában szállóvendéget sem lehetett fogadni. A becsült építőanyag mennyisége talán jobban érzékelteti, milyen mértékű renoválásról, korszerűsítésről lehetett szó, ha 80000 darab téglát és 20 hajó homokot tartottak szükségesnek az építőmesterek.¹²

Az 1692-ben megjelent pestis azonban közbeszólt, a fürdők két évig zárva maradtak, a felújításhoz sem lehetett hozzákezdeni. Az 1694-ben Budára érkező és vizsgálatot folytató Johann David Palm királyi biztos és udvari kamarai tanácsos kifejezetten javasolta, hogy engedjenek át megint néhány fürdőt a városnak, az ő jelentésének hatására 1696-ban az Udvari Kamara közel harminc pontból álló rendeletet küldött a Budai Kamarai Adminisztrációnak. Az egyik pont arról szólt, hogy a város eredményesebb gazdálkodása érdekében létesítsen saját fürdőt és fogadót, ehhez azonban át kell adni az egyik fürdőt. Palm hatására 1695-ben kapta meg Buda városa ismét két évre a Rudast és a Rác fürdőt. Az Udvari Kamara azonban máshogyan döntött, még abban az évben, 1695 végén tárgyalásokat kezdett a már említett Pergassi kapitánnyal a Rác fürdő¹³

(*Kleine Räßbadl*) magánkézbe adásáról. Egyébként mindkét fürdő alapos felújításra szorult, amit a város megígért ugyan, de ennek a kötelezettségnek nem tudott, vagy nem mert eleget tenni, valamint az időközben újra megjelenő pestis is hátráltatta a munkákat. A Budai Kamarai Adminisztráció a Rudas visszavételével fenyegette meg a városiakat, akik azzal vágtak vissza, hogy félnek pénzt kiadni a renoválásra, mert, ahogyan a Rác fürdőt 1696 tavaszán eladományozta az uralkodó, úgy a másikkal is megteheti. A Kamarai Adminisztráció ugyanis a fürdőket meghatározott időre adta a város használatába, vagyis nem a tulajdonjog átruházásáról volt szó. A Rác fürdővel történtek után a magisztrátus ragaszkodott egy olyan kikötéshez, amely lehetővé tette volna, hogy legalább addig az ő kezükben maradjon a Rudas, amíg a befektetett pénzüket meg nem térül. Hosszú csatározások árán, a századforduló környékén tudta a magisztrátus végleg megszerezni a Rudast, a többi fürdő magánkézben maradt, ennek ellenére fontos szerepet tölthettek be a város életében.¹⁴

A magisztrátus 1709-ben, a Pergassi ellen hivatali visszaélések sorozata miatt indított pertől remélte a Rác fürdő visszaszerzését. Ez végül nem következett be, mert 1714-ben a kapitányt ugyan örökre kitiltották a hatóságok Budáról, de a tulajdonjogát nem vitatta senki, s az még a század második feléig az örökösei kezében maradt.¹⁵ A tanács még a Sáros fürdő megszerzésében reménykedhetett, mivel az udvari orvos fia, dr. Karl Illmer von Warttemberg, a Bécsi Haditörvényszék hadbírója különösen felesége betegsége miatt erősen eladósodott Christian Hölbling bécsi kereskedőnél. A Bécsben élő Illmerek egyébként sem szenteltek sok figyelmet a budai tulajdonuknak. Az udvari orvos 1690-ben bekövetkező halálát követően a fürdőt a Budai Kamarai Adminisztráció kancellistája szemrevételezte, aki szerint a fürdő sokáig romokban állt, a tulajdonos kevés pénzből, nem megfelelően hozatta rendbe.¹⁶ Karl Illmer 1711-ben kilátástalan helyzetbe került, amikor a magisztrátus döntése nyomán megsemmisült a lazarétumként használt fogadó és ház teljes belső berendezése. A tanács döntése mögött némi szándékosságot feltételezhetünk, mivel a hitelező közeli rokona, Johann Hölbling budai építőmester jó viszonyt ápolt a tanácsosokkal. Illmer végül kénytelen volt adósságai fejében lemondani a fürdőjéről és annak tulajdonjogát átengedni Christian Hölblingnek. Az előző tulajdonos négy gyermeke apja hagyatékának rendezése idején, 1716-ban megkérőjelezte a tulajdonátruházás jogszerűségét és megpróbálta visszaszerezni a fürdőt, sikertelenül.¹⁷

A FÜRDŐVÁROS ÉS VENDÉGEI

A város magisztrátusa, amelyben a fürdősök mindig képviseltették magukat, tudatosan támogatta a fürdősöket és a helybeli fürdőtulajdonosokat. A fürdős polgárok rendkívüli érdekérvényesítési képességére jó példa a vízivárosi bíróként is működő Johann Sprengeré, aki 1699-ben a saját, vízivárosi házában gőzfürdőt létesített, majd sikerült elérnie a tanácsnál, hogy az tizenöt évre megtiltsa a Vízivárosban, a Tabánban és a Horvátvárosban újabb gőzfürdő kialakítását.¹⁸ Egy másik példa a katonák elszállásolásával kapcsolatos: a rendszerint katonatisztek beszállásolására igénybe vett fogadók közül a magisztrátusnak a fürdővendégekre hivatkozva sikerült elérnie, hogy

a Császár fürdő és a mai Király fürdő (akkor Sprenger Bad) között levő fogadót (Fehér Ló, Weißes Rößl) mentesítsék ettől a teheről.¹⁹

1709 és 1711 között Budán több hullámban pestis pusztított, a város egyes részei hónapokra zárlat alá kerültek, a fürdőket, szinte a pestis hírére, mindig rögtön bezárták. A magisztrátus a Bécsben élő tulajdonosok, Illmerék engedélye nélkül lefoglalta a Sáros fürdőhöz tartozó fogadót és a szomszédos lakóházat városi lazaretum számára.²⁰ Nagy károkat okoztak ezzel a tulajdonosnak, mivel a teljes belső berendezést meg kellett később semmisíteni, ráadásul a járvány végével nem lehetett azonnal kinyitni a fürdőt. Az említett nagy járványt követően jó egy évtizedig többször is előfordult, hogy a pestis feltűnése miatt a fürdők nem nyithattak ki. A pestis mellett komoly problémát okozott még a Duna magas vízállása, különösen az árvizek. A mélyen fekvő Rác fürdőről írták, hogy a 1712-ben az év eleji nagy árvíz és a későbbi hónapok tartósan magas vízállása miatt a fürdő egész évben mocsaras vízben állt, használhatatlanná vált. 1723-ban, a Várban és a Vízivárosban nagypénteken kitört tűzvész ugyan nem érintette közvetlenül a fürdőket, a forgalom mégis jelentősen visszaesett. Fortunato Prati kamarai mérnök május végén azt javasolta, végezzék el ebben az évben az átalakításokat a Császár fürdőben, mivel „...olyan idők járnak, amikor a költségek miatt nem járnak az emberek fürdőbe.”²¹

A természeti csapások átmenetileg visszavetették a vendégforgalmat, de az az évtized második felében ismét fellendült. Dr. Lorenz Stocker budai városi és katonarvos a tudományos érdeklődés növekedésén túlmenően egyértelműen a vendégcsalogatás szándékával írta meg a budai hévizek tulajdonságairól és gyógyhatásáról szóló könyvecskéjét, a hazai balneológia máig sokat hivatkozott egyik korai művét, a *Thermographia Budensis*-t. A szerző nem véletlenül hasonlította a budai hévizeket a Bibliában említett (János 5: 2.) különleges tóhoz, a Jeruzsálem falai előtt hullámzó gyógyító erejű állóvízhez, a keresztény világban fogalomká vált Bethesdához, ahol a parton öt csarnoknak mondott tulajdonképpeni kórházban reméltek enyhülést betegségeikre a különféle panaszokkal érkező szenvedők.²² Az 1721-ben Bécsben megjelent könyvecske kiadásának költségeit még a szerző fizette. A kötet kedvező fogadtatását bizonyítja, hogy a második kiadást Buda magisztrátusa szorgalmazta, egyértelműen reklám céljából, amire jó alkalmat szolgáltatott az 1728–1729-es országgyűlés. A város követei és a magisztrátus már a diéta elején, 1728 júliusában levelezni kezdtek Stocker könyvecskéjének második kiadásáról. Az 1729-ben újra kiadott kötetet az országgyűlés végén, 1729 augusztusában adták át báró Laffert Ferdinánd Antalnak, a Magyar Kamara alelnökének, valamint munkatársának, Hunyady József kamarai tanácsosnak, akiknek egyébként a munkát ajánlották.²³

Néhány évvel később, 1733-ban, ismét a magisztrátus megbízásából és költségén, a szindikusz Franz Vanossi neve alatt jelent meg az első, a várost népszerűsítő, német nyelvű kiadvány. Ebben Buda története és a város leírása keretként szolgál, a hangsúly – Stocker művére támaszkodva – a fürdőkön van, a szerző elődjénél közérthetőbb módon, elsősorban a laikus érdeklődők számára érthető megfogalmazásban, latin helyett német nyelven ismerteti a budai gyógyvizekben rejlő lehetőségeket és a kúrák menetét.

Ekkora a fürdők forgalma már jó ideje jelentősnek mondható, sőt, visszatérő vendégek, Vanossi megnevezésével „Badliebhaber”-ek is előfordultak. A jezsuita

Michael Bonbardus 1718-ban azt írta a budai gyógyvizekről, hogy a szomszédos országokban annyira ismertek, hogy egyes kortársak a város nevét a német „baden” fürdőni szóból eredeztetik.²⁴ A Császár fürdő fentebb említett tulajdonosa, Johann Eckher, majd 1709-ben bekövetkezett halálát követően özvegyének második férje, Franz Wenzel Banovsky von Banov, a Savoyai-ezred korábbi provizora Buda legszínvonalasabb fürdőjévé fejlesztették a Császárt, ahová a tehetősek vendégek érkeztek gyógyulni. Eckher, Banovsky, majd az 1716-tól irányító Johann Michael Eckher rácsáfoltak Kurz adminisztrátor századvégén tett azon érvelésére, miszerint a Császár fürdő túl távol esik a városközponttól, az emberek nem fognak olyan messze menni, ha válogathatnak a közelebbi fürdők közül, ezért javasolta, hogy a Budai Kamarai Adminisztráció szabaduljon ettől a veszteséges létesítménytől.²⁵ Az új tulajdonosok a fürdő fekvéséből előnyt kovácsoltak, az igényes vendégek nagyobb nyugalomra leltek itt a tágas, szép kertben.²⁶ 1724-ben, a Császár fürdő és a Császár-malom vízhasználatról szóló vitájában egy korábbi vendég, von Schmerling udvari kamarai tanácsos hálából felajánlotta, hogy a két évvel korábbi, eredményes fürdőkúráért cserébe képviseli saját hivatalával szemben az Eckher család érdekeit Bécsben.²⁷

A Császárban fürdőzni nem lehetett olcsó mulatság tudjuk meg egy 1728-ban, néhány órával a megérkezése után elhunyt szlavóniai sóellenőr hagyatéki leltárából. Johann Wenzel Kauzi von Dietersbach, az eszéki sóhivatal ellenőre ugyanis mintegy 200 Forintnak megfelelő körmöci arannyal az erszényében indult a budai fürdőkúrára, amiért helyben már kisebb házat lehetett vásárolni, illetve az összeg megegyezett a polgárlányok szerényebb hozományával. A hagyaték érdekessége, hogy képet kaphatunk arról, mit tartottak szükségesnek magukkal hozni a tehetősebb vendégek. A vélhetően súlyos beteg hivatalnok április közepén érkezett Budára a saját fogatán, amit a kocsisa hajtott. Holmiját egy nagy utazóládában és a kocsira szerelt ládában szállította. A sok ruhanemű (köztük rókaprémmel szegett, zöld bunda), az úriemberek számára nélkülözhetetlen kiegészítők, mint a paróka, a púder, a dohánytartó szelence, a sétapálca, az ezüst cipőcsatok vagy gombok, a finom bőrkesztyű, a több pár selyemharisnya mind arra utal, hogy gyógyulás közben sem akart lemondani a társasági életről. Puska és kard nélkül senki, különösen előkelő, nem indult útnak abban az időben.

Az egész kontinensen sokat panaszkodtak az utazók a korabeli fogadóknak uralkodó viszonyokra, ezért, aki megtehetette, előre gondoskodott arról, hogy ne kelljen élőködőkkel megosztania a fekhelyét. Von Dietersbach magával vitte a szalmazsákját, különféle takarókat és párnákat, bőven ágynemű-huzatokat, a hét durvább szövetből készült lepedőre és a törülközőkre talán a fürdőkúra során lehetett volna szüksége. A fogadóban a saját asztalneműit tervezte használni, asztalterítők mellett fehér és fekete szalvétákat, hat óntányért, ezüst evőeszközöket, gyertyatartót, teáskannát, két kávéscsészét tálcával és cukortartót cukorral, fűszertartó dobozát, egy dobozban pedig üvegflaskából álló készletet vitt. Láthatóan arra készült, hogy meghív magához másokat. Nem kizárólag pihenést tervezett, mivel az úti írókészlete mellett magával vitte a hivatala összes kiadásáról vezetett könyvet, más füzetekkel, könyvelés vezetésére használt kalendáriumokat, valamint más hivatali aktákat, iratokat. Halála után a pesti és a mohácsi sóhivatalok minél előbb igyekeztek visszaszerezni a hivataluk

működéséhez elengedhetetlen dokumentumokat. Bizonyára a munkájához kellett az a német nyelvű, kódexnek mondott könyv, amely Csehországról, Morvaországról és Sziléziáról szólt. Von Dietersbachnak helyben nem éltek rokonai, az özvegye pedig csak június végén érkezett a városba, így a szokásnak megfelelően a vendéglátó fürdős kötelezettségei közé tartozott az elhunyt eltemettetése és a költségek megelőlegezése, valamint a hagyatéki eljárás elindítása. A haláleset bejelentését követően kiküldött tanácsi biztosok részletes leltárt készítettek az ingóságokról, majd lepecsételték a ládákat, ezeket a fogattal együtt azonban az örökös megérkezéséig Eckhernek kellett őriztetnie.²⁸

Maria Sophia Kautzhammer az eszéki sóellenőrrel közel azonos időben utazott Budára, de jóval messzebről, Alsó-Bajorországból érkezett. A leány azt mondta, hogy a budai fürdőket tartotta utolsó reményének, ami nem tűnik túlzásnak, tekintve, hogy hajadonként ekkora utat vállalt. A források szerint sovány arcú, fekete hajú és szemű, ún. fekete epe betegségben szenvedő Maria Sophia 1729-ben már közel egy éve kúráltatta magát Budán, a gyógykezelés használhatott, mivel az anyai öröksége kiadásához kérte a magisztrátus közreműködését, hogy tovább maradhasson a városban. A leány orvos apja bizonyára olvasta Lorenz Stocker fürdőismertetőjét vagy Bécsben hallotta a budai vizek hírét, mivel lánya kúrája idején a császárvárosban tartózkodott.²⁹

Nem tudjuk, pontosan melyik gyógyvizet vagy gyógyvizeket próbálta ki, de néhány éves itt tartózkodása alatt a budai fürdők rajongójává vált a veterán Phillipe de Langlet ezredes, aki 1697-ben, a zentai csatában elveszítette az egyik karját. Három éven át helyettesítette a távollévő budai várparancsnokot, majd utóbbi halálát követően később maga is pályázott a várparancsnoki állásra. 34 éves szolgálatának fontosabb állomásai és érdemei felsorolását követően azzal érvelt, hogy számos sérülésére jó hatást gyakorolt a budai gyógyvíz, ezért szívesen maradna.³⁰ Egy másik pályázó, a Murány ostrománál súlyos sebet szerzett Franz Karl Laimbruch von Epurg ezredes azt írta, hogy sebe miatt helyezték Munkács várába. Ott hallott a budai fürdőkről, s úgy vélte, azok még többet segítenének neki. Gróf Johann Wilhelm von Abensperg und Traun a magyarországi és az itáliai hadszíntéren harcolt, ugyancsak a fürdők miatt, gyógyíthatatlan sebesüléseit jött volna várparancsnokként kúrálni Budára. Egy negyedik pályázó, Savoyai Eugén herceg közeli ismerőse, a spanyol Philipp de la Marre báró hasonló indoklással pályázta meg az állást. A pályázatok alapján a Habsburg Birodalom magas rangú tisztjei jól ismerték a budai gyógyvizek hatását.³¹ Az Udvari Haditanács előtt sem maradt ismeretlen a budai fürdők gyógyereje, ugyanis az uralkodót 1682 óta szolgáló Ferdinand Joseph Ech hadnagyot az itáliai hadszíntéren (Luzzara) elszenvedett súlyos sérülése miatt („*hierdurch anzufrischen*”) – elveszítette az egyik lábát – helyezték át a budai helyőrséghez.³² A tisztek mellett a közkatonáknak sem kellett nélkülözniük a gyógyító vizeket, mivel a katonaság rendszeresen küldött budai kúrára betegeket.³³ 1717-ben Regall budai várparancsnok azt írta Bécsbe az Udvari Haditanácsnak, hogy megegyeztek a Sáros fürdő tulajdonosával, Christian Hölblinggel, hogy 2000 Forintért megveszik a fürdőt minden tartozékával együtt katonai invalidusház céljára. Az adásvételről vélhetően mégsem született egyezség, mert nem sokkal később a városi magisztrátus jelentkezett be a fürdőért. Mindkét esetben Johann Hölbling közvetített, aki nemcsak a tanácsosokkal ápolt jó viszonyt,

hanem ő irányította a kaszárnya és az erődítményrendszer felújítási munkálatait. A fürdő ügyeit a helyben lakó építőmester intézte, 1719-ben például közel 1000 Forintért vásárolt építőanyagot a fürdő és a boltok renoválásához. A bécsi Hölbling 1721-ben Johannra ruházta a tulajdonjogát.³⁴ A beteg közkatonák a század második felében is nagy számban gyógyultak a Sáros fürdőben, amit a század végén ezért sokan Militärspitalbad néven ismertek. A katonaság azonban csak 1793–1794-ben épített a fürdő szomszédságában egy fogadót, ami nyáron a tabáni kórház részlegeként, lábadozóházként működött, ahol a fürdőkúrára érkező beteg katonákat szállásolták el, télen pedig kaszárnyaként szolgált.³⁵

A katonaság mellett az egyházak képviselői sem mondtak le a budai vizek jótéteményeiről, a jezsuiták rendháza például rendszeresen fogadott fürdőkúrára szoruló rendtársakat.³⁶ Az ortodox rációk életében a fürdésnek és a tisztálkodásnak vallási okokból nagyobb jelentősége volt, ezért minden életkorban látogatták. Egy 1736-ban kelt törvényszéki akta tanúsága szerint a gyógyvizek hatásait a zsidóknak sem kellett nélkülözniük, ha vallomásukban nem is mondtak igazat, mégis fontos megjegyezni, hogy az 1730-as évek derekán letartóztatott sziléziai és morvaországi zsidók tudták, hogy a város a fürdőiről és a kúráiról hí-res. Egyikük, a már idős embernek számító Jakob Lebl azt mondta, hogy szülőföldjéről Belgrádba indult dolgozni, de megállt Budán a fürdők miatt. Ezek hatását jól ismerte, mivel két évtizeddel korábban itt dolgozott, katonai egyenruhákat varrt, a bajor ezrednek. Akkor fogták le, amikor a kúra végeztével kiköltözött a Sáros fürdő melletti fogadóból. Ezzel egy időben fogtak le az utcán három, húszas éveiben járó zsidó fiatalembert, akiket Lebl társainak tartottak. A hatóságok gyanúsnak tartották, hogy miért a Tabánban szálltak meg, miért nem a többi zsidónál, lehetőleg Óbudán kerestek szállást. Mindegyik azt válaszolta, hogy fürdőzni érkezett, egészen egyedül töltötte a napot a gyógyvízben, de a kúra annyira kifárasztotta őket, hogy nem tudtak volna a nap végén felgyalogolni Óbudára, ezért szálltak meg a közelben.³⁷

FÜRDŐÉLET, FÜRDŐKÚRA

A fürdőkúrákat a szakemberek elsősorban 18 és 70 év közötti férfiaknak és nőknek ajánlották. Lorenz Stocker, miután látta, hogy a rációk bizonyos napokon, különösen ünnepek idején, az egészen kicsi gyermekeket is magukkal vitték a meleg vízbe, s az aggastyánok is mentek, ezért fürdős-sebész felügyelete mellett egyik korosztályt sem tiltotta el a budai vizek élvezetétől.³⁸ A gyógykúrára lehetőség szerint a tavaszi vagy az őszi hónapokban került sor, s harminc napnál tovább nem ajánlották. Az eredményes kúra kifejezetten fürdős-sebész ellenőrzése mellett folyt. A betegnek első lépésként nem volt szabad elfeledkeznie arról, hogy a gyógyuláshoz Isten áldását kell kérnie, ezt a fürdőkben lévő kápolnáknak is megtehetette. A fürdővendégek számára alapította egy bosnyák ferences a Sáros fürdőnél a Szeplőtelen Fogantatás-kápolnát (Capellen von der Unbefleckten Empfängnuß Mariae, 1723–1727), ahol sokszor a fürdőzni érkező papok miséztek. A Császár fürdőben Eckherék Nepomuki Szent Jánosnak szentelt kápolnát állíttattak, de a fürdőn kívül, a közelben is volt Segítő Szűz Máriának ajánlott

kápolna.³⁹ Az égiek segítségül hívása után következett a találkozás a fürdőssel, aki a vízbe mártózás előtt gondoskodott a test külső-belső megtisztításáról (érvágással, hashajtóval), szükség esetén diétát írt elő, s felügyelte az ivókúrát. A vendégeket a kedvezőbb hatás érdekében a vízbe merülés előtt balzsamokkal dörzsölték be. A budai gyógyvizeket a fáradt test és szellem frissítésén kívül ízületi panaszok, köszvény, epe- és májbetegségek, egyéb emésztőrendszeri zavarok, kólika, vízibetegség, kiszáradásos tünetek, bőr- és szembetegségek, gyulladásoz folyamatok, szülési fájdalmak kezelésére vélték megfelelőnek.⁴⁰

A fürdőkomplexumok a tisztálkodás és a gyógyítás mellett szórakoztató létesítményként, a társasági élet fontos színtereként működtek, más funkcióknak is teret adhattak. A Rác fürdőről írják, hogy Pergassi kapitány idejében a Tabán egyik igazgatási központjaként is szolgált. Itt kellett ugyanis felkeresni a külváros katonai parancsnokát, aki időnként teljesen önkényesen járt el és szedett be pénzeket. A fürdőlétesítményben zárták fogdába azokat, akiket ő, vagy a tabáni rácok bírái lefogatták. A leírás alapján a fürdőket általában kert vette körül, ahol kültéri medencékben is lehetett időzni. A fürdőjéből meggazdagodott Pergassi kapitány létesítményében (a mai Rác fürdő) például hat medencét alakítottak ki, a szállóvendégeket csinosnak mondott szobákban helyezték el. A mai Rudasban egy közös nagymedence és hat kisebb várta a vendégeket, a betegek itt és a szomszédos nagy fogadóban lakhattak.

A fürdők szomszédságában rendszerint több fogadót találni, ezek egyértelműen a fürdővendégekből éltek, ha kellett, a szállóvendégeik ápolásáról is gondoskodtak. Társadalmi és anyagi helyzetűtől, valamint a betegség súlyosságától függött, hogy kit kért fel a páciens fürdön kívüli ellátására. A fogadónénál vagy a beteg gondozására felfogadott, tapasztalati tudással rendelkező özvegyeknél professzionálisabb ápolást nyújtottak a bábák, illetve a tehetősebbek számára a fürdősnék, akik a fürdős utasításait követték. A források említést tesznek az egyik fürdős fivéről, aki férfi betegápolóként dolgozott.⁴¹ Az eszéki születésű, katolikus rácnak mondott Johann Fiegenschuh elhunyt apja mesterségét, a kötélverést akarta kitanulni, vándoréveit töltötte a Tabánban, amikor súlyosan megbetegedett. Szegény kötélverő-legényként kevés ruhaneműjén kívül alig volt valami vagyonkája, a céhben sem talált pártfogóra, aki befogadta volna, így „idegen és szegény betegként” csak az egyik fürdő ápolást is vállaló fogadójában számíthatott segítségre. A Rác fürdő melletti fogadóban betegeskedett nyolc hétig, ahol vállalták, hogy részben hitelbe gyógyítják. A fürdőkúra, a szíverősítők és más orvosságok nem használtak, az iparoslegény végrendelkezett, majd nem sokkal ezután elhunyt (1729). Végakaratóból tudjuk, hogy a fogadós az étel-ital, szobatarítás mellett külön összeget kért a kéthónapos ápolásért, ezekhez jött még a fürdős munkadíja és a gyógyszerek ára, továbbá a temetési költségek, összesen 65 Ft.⁴² A Császár fürdővel átellenben levő Fekete Sas fogadó (zum schwartzen Adler) további külön szolgáltatásként megengedte, hogy a fürdőzni érkező tehető vendégek a kocsijaikat ott állomásoztathassák.⁴³ A fürdőlétesítményekben a szobák mellett italmérés, boltok és istálló szolgált a betérők kényelmét. A források a budai fürdőket gyógyító intézményekként próbálják láttatni, ennek ellenére köztudott, hogy egészséges személyek és kifejezetten szórakozni vágyók is látogatták e korabeli vigalmi negyedeket.⁴⁴ A fürdők tulajdonjogához vagy a bérleti szerződéshez rendszerint járt

a bor- és sörmérés joga, ami főleg a városban állomásozó nagy létszámú katonaság miatt számított jó üzletnek.⁴⁵

A fürdőkben egyébként nem volt nehéz szemérmetlenül viselkedni, mivel a férfiak egy kis kötényt kötöttek az ágyéjuk elé, időnként erről is megfedkeztek, a nők pedig vászoningben mentek a vízbe. Egy prostituálnak nézett pesti asszony beadványában található utalást arra, hogyan talált egymásra az örömlány és a kuncsaftja: a férfi a nemi szervét mutogatta és pénzt kínált. Ebben az esetben a próbálkozó férfi a fürdőszolga ismerőse volt, aki nem lépett közbe, vagyis az ilyen üzletek az ő tudomásával köttetnek.⁴⁶ Úgy tűnik, egy pozsonyi képfaragó-legény esetében az örömlány szolgáltatása a kúra részét képezte. Az ő esete egyébként több szempontból figyelmet érdemel. A testen keletkezett kelések miatt pestisgyanúsnak vélték, ezért bizottság vizsgálta ki az ügyét, amely tanúk segítségével rekonstruálta az elhunyt itt töltött idejét. Amikor ápolásra szorult, szállásadójának neje, a vízvárosi Arany Hajó fogadósnéja és a magánápolást is vállaló bába gondoskodtak róla. A korabeli felfogás szerint a gyógyulást a szervezetben található káros anyagok kiűzésétől remélték, így a legtöbb gyógymód részét képezték a különféle tisztító eljárások: a fürdőkúra, a beöntés, a vízajtók, az izzasztószeres és az érvágás. A pozsonyi legény jóval szokatlanabb módon próbálta meg testéből eltávolítani a mérgeket. A tanúk elmondása szerint gyakori fürdőlátogatással és örömlányok segítségével igyekezett megtisztítani szervezetét. Ezen érdekes módon sem a tanúk, sem a hallgatóság, sem a szakértőnek felkért fürdősök és az orvos Lorenz Stocker nem tartotta különösnek, hogy a magát betegnek érző férfi a helyi fürdők látogatása mellett – felesége távollétében – gyakorta örömlány segítségével próbált megszabadulni a „...szervezetében pangó mindennemű felgyülemlett nedvektől”. Nem foglalkoztak a prostituáltak személyével, de azzal sem, mit kerestek a fogadóban.⁴⁷ Hasonló módon szemet hunytak a tanácsosok egy másik esetben, amikor a helyzet mindenki számára egyértelmű lehetett. Állítólag egy katonától teherbe esett, hajadon nő Pestről átjött Budára, hogy fürdőzzön. Lorenz Stocker könyvecskéjéből azonban tudjuk, hogy várandós nőknek nem ajánlották a budai meleg vizeket, legfeljebb felügyelet mellett, kivételes esetben. A nő nem akart visszamenni Pestre, hanem Budán maradt, ahol sehol sem fogadták be, végül az egyik fogadó szolgálója könyörült meg rajta, mikor megengedte neki, hogy az istállóban éjszakázzon. Egyik éjjel megszülte gyermekét, de az állítása szerint halva született. Az ügyben folytatott eljárás során egyszer sem tértek ki arra, hogy a nő miből élt, kizárólag a csecsemő halálának körülményeit vizsgálták. A leírásból nyilvánvaló, hogy a várandós nő örömlány volt, aki a budai fürdőkben és fogadókban folytatta tevékenységét.⁴⁸

A fürdőkben és közvetlen közelükben tapasztalható tömegben könnyen elvegyülhettek az idegenből érkezett vendégek csoportjában a prostituáltak mellett a csempészek, zugüzletelők, hamiskártyások, egyéb tilosban járók, ezért a város időnként elrendelte a kiűzésüket. A budai várparancsnok 1710-ben a prostitúció szempontjából kiemelt helynek tartotta a fürdők, különösen a tabáni fürdők környezetét.⁴⁹

Budán, ahol mindenki megtalálhatta az igényeinek és az anyagi lehetőségeinek megfelelő fürdőt, a sokak esetében heti rendszerességgel a vízben eltöltött idő a társas érintkezés legalább olyan fontos terepévé avatta ezeket az intézményeket, mint a piac és a kocsmá. Ezt támasztja alá, hogy az ivókhoz, kocsmákhoz hasonlóan a fürdőkben összegyűlt embertömegben is gyorsan elfajulhattak a dolgok és a végen az ügy feljelentéssel, letartóztatással végződött. Legalább két fürdőről, a Rác fürdőről és a Rudasról, tudjuk, hogy egy szobát fogdaként használtak, oda zárták be átmenetileg a hangoskodókat, verekedőket, amíg az illetékes strázsamester vagy a rácok bírái ezeket el nem vezették.⁵⁰ Az események gyors elfajulásához, extrém esetben akár a városon belüli társadalmi-szociális problémák felszínre kerüléséhez vezethetett, hogy a fürdőhelyi nyilvánosság jóval szélesebb volt, mint a kocsmáké: a gyermek és serdülő fiúktól az aggastyánokig, több generációt érintett, ráadásul gyakran keveredtek a társadalmi rétegek és a natiók. A vitákba a női családtagok ugyancsak gyakran belekeveredtek, akik a férfiakkal együtt érkeztek és távoztak, a medencékben bizonyos helyeken deszkafal választotta el őket egymástól, ez alatt a férfiak időnként átúsztak. Nem csoda, hogy a törvényszék elé került fürdőbeli csetepaték jelentős része igazi tömegjelenet volt. Szokványos esetnek tarthatták a kortársak annak az újlaki rácnak a történetét, akinek a heti tisztálkodását egyik haragosának feltűnése zavarta meg. 1726 tavaszán Wizkoviz és német szomszédja, egyben barátja, szombat délután – ahogyan a források szerint mindig szokták –, feleségeikkel, gyermekeikkel és édesanyjukkal együtt elindultak a fürdőbe. Ott összetalálkoztak Matthias Eggermannal, aki a feleségével együtt valamiért régóta haragudott a rác és a német napszámosra, valamint azok munkaadójára. Eggermann sértéseit igyekeztek nem felvenni, még azt is eltűrték, hogy a nevezett kiment a vízből és átkutatta a ruháikat. Később kiderült, hogy megitta az összes borukat, amit magukkal vittek és a ruhák között hagytak, a ruháikat pedig sárral és mocsokkal kente be. Mivel a rác és barátja továbbra sem hagyta magát felbosszantani, az ekkor már erősen ittas Eggermann beugrott a medencébe és a víz alatt átúszott a nők részlegébe, ahol Wizkoviz és barátja női családtagjait „illetlenül tapogatta”. Ezt már a fürdőslegények sem hagyták annyiban, kihajították a szabályszegőt. A jegyzőkönyv szavaival bottal verték ki („...mit dem Stockh tractirt undt auß dem Baad getrüben”) a létesítményből. Ő azonban megvárta, amíg haza indult a két család, majd a nyílt utcán jól összeverte a rácot, a nőket pedig sárral dobálta meg. Közben az kiabálta, hogy „Téged, te rác el kellene űzni az asszonnyal és a gyerekekkel együtt Újlakról.”⁵¹ Ez utóbbi kijelentést a tanács külön is megvizsgálta, amikor az ügyben közvetlenül érintett tizenkét személyt meghallgatta.

1730 augusztusában egy szegény szabóinas rossz ingének elveszett gombjai, továbbá néhány meggondolatlan mondat következtében a közrendet fenyegető tumultus alakult ki a Tabánban, ezért a tanács azonnal intézkedett, már másnap kihallgatták a tanúkat és napokon belül megszületett az ítélet. A céhes inas 2 dénár jutalmat ígért gombjai megtalálójának, amit azután a gombokkal jelentkező rác fiúk szerettek volna megkapni, az inas azonban nem akarta beváltani az ígérését. Más rác vendégek is számonkérték az inason az ígérését, a hangoskodás még jobban felerősödött, amikor

megjelent az egyik fürdőslegény és a fiú pártját fogta, majd átvizsgálta a két rác fiú levetett ruháját, azt állítva, hogy másoktól lopnak, majd „megtalálóként” pénzt kérnek a károsultaktól. Innen az indulatok hevében gyorsan eljutott odáig, hogy minden rác tolvaj. Erre egyre több rác, köztük polgárjogúak, kelt a fiúk védelmére, akik egyébként tabáni polgárok serdülő fiai voltak. Megjelent a másik fürdőslegény, majd a fürdőt bérlő Anton Christen, utóbbi inkább olaj volt a tűzre. A tabáni ortodox rác polgárok jogaikra hivatkozva elégtételt követeltek, amiért a közösségüket hazug csalónak és tolvajnak nevezték és ennek megfelelően bánnak velük. Christen a jogukat emlegető rácoknak azzal vágott vissza, hogy ismeri a „fajtájukat”, szeretik a zavarkeltést, mert olyankor sokan meglóghatnak a fürdődíj kifizetése nélkül. Az indulatok elfajultak, nem tudni, ki kezdte valójában a lökdösődést, de a tanúk és a tanács szerint a fürdőbérlő lehetett, aki ráadásul a fiúk védelmére siető rác polgárt taszította odébb, mire a két botokkal érkező fürdőslegény is csatlakozott hozzá. Peter Dimicset és két másik polgár fiát az áristomba vitték, ahol állítólag korbáccsal fenyegették, majd durván kilökték a fürdő, a város tulajdonában lévő Rudas kapuján. Az események akkora felháborodást keltettek, hogy a fürdőben levő rácok hívására mások is jöttek kintről segíteni, ellepték az udvart, olyan fenyegetően léptek fel, hogy Christen lovon menekült a hátsó kijáraton. A kiabáló tömeget csak a megérkező ortodox rácbíró tudta lecsendesíteni, aki másnap feljelentést tett a magisztrátusnál. A tanácsosok a rácok körében köztudottan népszerűtlen Anton Christent marasztalták el, aki – vélhetően a magisztrátus megrökönyödésére – az ítélet feletti értetlenségének újabb beadványban adott hangot. „...mert a rácokban semmi tisztelet nincs sem a fürdő, sem irántam, s bizony az embereim mellett sem lehetek biztonságban a fürdőben, ezért mondtam nekik [a rácoknak], hogy tudniuk kell, a fürdő a városhoz tartozik, ezáltal ők a város ellenére tesznek.”⁵² – magyarázkodott. Hiába mondta, hogy ismeri ezeket a rác fiúkat, akik gyakran jönnek, átnézik a vízben lévők holmiját a padokon, megnézik a földet és az ott felejtett, gazdátlan dolgokat magukkal viszik. Christen a rácok hálátlansága felett érzett csalódásának hangot adva zárta a levelét, akikkel állítása szerint ő a pestis idején (1709–1710) sok és nagy jót tett. A tanácsosok között az idősebbek bizonyára nagyon csodálkoztak a záró sorokon, mivel emlékeztek, amikor visszaélései miatt Christent felmentették a járványorvosi tisztségéből, a rácokkal addigra már odáig jutott, hogy kövel dobálták őt és az embereit, továbbá válogatott szitkokat szórtak rájuk amerre jártak a Tabánban.⁵³

1741-ben a város legszerényebb fürdőjében, a Sáros fürdőben okozott botrány miatt ugyancsak rácok ügye került a város törvényszéke elé. A magyarázat szerint egészségük érdekében Budára jött fürdőzni a pesti Invalidus-ház prófósának a neje ismerősével, egy helyi plébános cselédjével. Nagyobb társasággal, több egyházi férfival érkeztek. Az asszonyokat leszólította egy rác férfi, a fürdőszolga jó ismerőse, először a nemi szervét mutogatta nekik („...und S. V. gantz Patrimonium gleich einen Viech hergezeiget,”) és pénzt kínált a fiatalabb nőnek. A nők felháborodva rendre utasították a szemérmetlenkedő férfit, mire az hangosan ordítva kurvának nevezte őket. Egyre hangosabban és sértőbben kiabált, a fürdőszolga nem lépett közbe, mivel a férfit nem lehetett leállítani, az asszonyok kénytelenek voltak távozni, a velük érkező papi személyek sem jártak máshogyan. Az asszonyok tisztességük védelmében a

magisztrátustól vártak elégtételt. A rác férfi valóban prostituálnak nézte-e a két nőt vagy inkább az ortodoxok és katolikus papság közötti rossz viszony állt a háttérben, az ebből az esetből nem derül ki egyértelműen.⁵⁴

A jelek szerint a fürdőben, számos fültanú jelenlétében elhangzott gyanúsítgatásoknak, sértéseknek legalább olyan súlya volt, mint a kocsmában mondottaknak. Aki nem követelt rögtön bocsánatkérést, az lényegében hallgatásával beismerte, hogy némi valóságalapja lehet a szóbeszédnek. A kisebb-nagyobb összetűzések hozzátartoztak a fogadók és kocsmák mindennapjaihoz, csak a súlyosabb esetek kerültek a törvényszék elé, a többit a személyzet intézte, ha kellett, akár a kocsmárosné is fejbe vágta egy üres söröskorsóval a rendbontókat. Nem történt ez máshogyan a fürdőkben sem, ahol a fürdőslegények botütései, időnként korbácsa bizony néhányakat eltalált, mielőtt ezeket a vendégeket az utcára lökték volna.⁵⁵

JEGYZETEK

. A felhévizi gyógyvizeket már az ókori rómaiak is ismerték és használták, a középkorban, különösen Zsigmond királyi udvarában a társasélet fontos színtereinek tekintették a későbbi Rudas és Rác fürdők előzményeit. *Kósa 1999: 7–8.*

2. Lásd például *Kósa 1999: 7–9.*; *Várkonyi 2009: 66–73.*; *Kincses 1997: 17–48.*

3. ÖStA FHKA HFU 14. Jan. 1687 Karton 720. fol. 216–233.

4. A Sáros fürdőt (Jungfraubad, Blockbad), a mai Gellért fürdő elődjét 1687 nyarán adta át ténylegesen Illmer tulajdonába Werlein. Az ekkor kimért telek a 660 öl hosszan nyúlt el a Duna mellett, felfelé pedig 200 öl volt a kiterjedése. BFL IV.1002.uu. Nr. 223.

5. ÖStA FHKA HFU 26. März 1696. Karton 854. fol. 355–360.; 1705-ben a Budai Kamarai Adminisztráció tisztviselői a Karl Bergaszy von Babilonien néven emlegetett Pergassinak adományozott Rác fürdő értékét 3333 forintra értékelték és állításuk szerint évi 200 forint Pension megváltásaként kapta. ÖStA FHKA HFU 1709. Sept. 27. Sept. 1709. Karton 1024. fol. 450–453.)

6. ÖStA FHKA HFU 14. Jan. 1687. Karton 720. fol. 216–233., Dez. 1698 Caraffa-Bericht Nr. 500-593. Karton 896. fol. 386-394.

7. ÖStA FHKA HFU 21. März 1724 – 31. März 1724 Karton 1277. fol. 788-795.

8. Mayerenről lásd részletesen Oross Mária (p) 7. (megjelenés alatt).

9. ÖStA FHKA HFU Dez. 1698. Caraffa-Bericht Karton 896. fol. 395–396., 403–404., 436–437.

10. ÖStA FHKA HFU 21. März 1724 – 31. März 1724. Karton 1277. fol. 786-787.

11. A budai fürdők tulajdonosváltásairól lásd részletesen *Simon 2017: 90–91.*

12. MNL OL E 280 22. d. 1696. aug. Nr. 25. (fol. 316-321.) Veneria Ceresola és Johann Christoph Jungmayer költségterve a császári sörfőzdénél levő fürdő renoválásához.

13. Elnevezéseiről és tulajdonosairól lásd részletesen *Simon 2017: 91.*

14. MNL OL E 280 22. d. 1696. aug. Nr. 25. (fol. 316-321.); *Oross 2016: 215.*; A legkorábban városi kezelésbe került és ezért Polgár fürdőnek (Burgerbad) néven is ismert fürdő további elnevezéséről, történetéről lásd részletesen *Simon 2017: 191.*

15. Pergassi és családja életéről lásd részletesen *Géra: 2015.*; feleségéről és örökségéről pedig *Géra 2019: 212.*

16. BFL IV.1002.uu. Nr. 223.

17. BFL IV.1002.uu. Nr. 223.

18. *Géra – Oross – Simon 2015: 152.* (Jk. 358.)

19. *Géra 2011*: 421.
20. BFL IV.1002.uu. Nr. 223.
21. ÖStA KA HKR Justiz-Protokoll 1714. Jul. (Bd. 491. fol. 222. v.); BFL IV.1002.uu. Nr. 455. Jelentés a Rácvárosról és Pergassiról. 1713. november 23.; ÖStA FHKA HFU 21. März 1724 – 31. März 1724 Karton 1277. Fortunato Prati javaslata fol. 797–798.
22. „*Felix itaque Bethsaida Buda!*” *Stocker 1721*: 3.
23. Nagy János: Buda város követei az 1728–29. évi országgyűlésen. (megjelenés alatt)
24. *Bonbardus 1718*: 50.
25. Az ifjabb Eckher igyekezett minél sokoldalúbban kihasználni a természet adta lehetőségeket, a fürdőből kifolyó vizet sem hagyta veszni, hanem 1717-ben a Dunához közeli torkolatánál kallómalmot létesített. ÖStA FHKA HFU 21. März 1724 – 31. März 1724 Karton 1277. fol. 770-785.
26. Sem Johann Michaelnek, sem az öccsének nem maradt leszármazottja, így az idős fürdőtulajdonos Johann Michael és felesége – a tanácsos Werner patikus leánya – 1754-ben eladta a fürdőt báró Vécsey Ferencnek. A magisztrátus azonban sérelmezte, hogy az új tulajdonos nemesi rangja miatt a fürdő kikerült a város joghatósága alól, ezért hosszú pereskedésbe kezdett. BFL IV.1002.uu. A Nr. 128, 651, 50. d. 1–9. p., 16–17. p., 21–24. p., 31. p., 33–34. p., 44. p.; BFL IV.1002.y. A I. 95.; BFL IV.1002.ff. 1. d. 1708. III. 29., VIII. 24.; BFL IV.1002.uu. Nr. 139.
27. ÖStA FHKA HFU 27. März 1724 Karton 1277. fol. 770–824.
28. BFL IV.1002.z. A Nr. 562.
29. BFL IV.1014.b. 10. d. Sophia Kautzhammer (1729. április 26.)
30. „*als zeit wehrenden alda führenden Commando wargenohmen, daß die verhandene warme baäder wegen meiner villen Blessuren meiner gesundheit sehr angedeylich seynd.*” ÖStA KA HKR Akten Mai 1714. Nr. 155.
31. ÖStA KA HKR Akten Mai 1714. Nr. 155.
32. ÖStA FHKA HFU 22. März 1703. Karton 961. fol. 509–510.; Később kapitány rangot kapott, a budai helyőrség tiszti rangsorában a várparancsnok és a térparancsnok után következett, még az 1720-as évtized elején is Budán élt. ÖStA KA HKR Akten (Expedit) Okt. 1722. Nr. 380.
33. Az 1716-ban beszállásolt és fürdőkúrára Budán elhelyezett katonák kimutatását lásd *Géra 2011*: 421–424.
34. ÖStA FHKA HFU Protokoll-Expedit März 1717 fol. 409. Nr. 261.; *Simon 2017*: 192.; BFL IV.1002.uu. Nr. 223.
35. *Simon 2017*: 27., 90–91.
36. OSZK, Kézirattár Fol. Lat. 3440. passim
37. BFL IV.1014.b. 12. d. Letartóztatott zsidók kihallgatási jegyzőkönyve 1736. augusztus 8.
38. *Vanossi 1733*: 65.
39. *Simon 2017*: 64.
40. *Vanossi 1733*: 45–86.; *Stocker 1721*: 58–98., 58–153.
41. A budai fürdősnékről lásd *Géra 2019*: 116.; A budai helyzet nem példa nélküli, a kérdés kutatását azonban máshol is nehezíti az a tény, hogy a fürdősök, seborvosok céheinek dokumentumai kizárólag a céhes mester, a férj kötelességeivel foglalkoztak, a gyógyító tevékenységbe besegítő feleségről nem tesznek említést. Egy-egy életrajzi adat ellenben arra utal, hogy a fürdősök leányai, asszonyai egész Európában komoly szaktudásra tehettek szert a család férfi tagjai mellett. BFL IV.1002.y. A I. Nr. 1708., Nr.1805., Nr. 2942., BFL IV.1002.z. Nr. 716.; *Wunder 1992*: 143.; *Schmölz-Häberlein 2012*: 208.
42. BFL IV.1002.uu. Nr. 132.
43. *Simon 2017*: 88.

44. *Géra 2016*: 32.
45. A Császárfürdőt Johann Eckher 1701-ben a fürdőhöz tartozó bor- és sörmérés jogával, valamint egy nagy pincével együtt vásárolta meg. ÖStA FHKA HFU Karton 27. März 1724. Karton 1277. fol. 786–787.
46. BFL 1014.b. 13. d. Maria Elisabetha Fünckhin feljelentése (1741. május 22.)
47. BFL IV.1002.uu. Nr. 57.; A testnedvek eltávolítására irányuló bevettebb eljárásokról lásd összefoglalóan *Krász 2005*: 1074.
48. BFL IV.1014.b. Von Bösingerné szobalányának gyermekölési ügye (1715).
49. BFL IV.1002.j. Edict wegen Abschaffung der verdächtigen Leüthen alhier (1702); BFL IV. 1019. Nr. 24; *Géra 2009*: Jk. 389. sz.
50. BFL IV. 1002.uu. Nr. 455.
51. „*Du Ratz mann soll dich mit Weib und Kindern von der Neustift hinweg iagen.*” BFL IV.1014.b. 8. d. Franz Wizkoviz és Gregor Proränschütz Matthias Eggermann ellen (1726. III. 13.)
52. „[...] *weil die Räzen gar keinen respect weder dem bad, noch mir geben, ja daß ich von ihnen nebst meinen Leithen nicht sicher im bad seye, daher ihnen meldete, daß sie wissen sollen, daß das Bad der Statt gehörig, mithin sie mit der Statt zuthun haben würden.*” BFL IV.1014.b. 10. d. Peter Dimics és társai Anton Christen ellen (1730. VIII. 23.).
53. BFL IV.1014.b. 10. d. Peter Dimics és társai Anton Christen ellen (1730. VIII. 23.); *Géra 2016*: Jk. 1345. sz. (A tabáni bíró és esküdtei egy várandós asszony megverése és szóbeli sértegetése miatt jelentették fel Christent, 1710. október 21.).
54. BFL 1014.b. 13. d. Maria Elisabetha Fünckhin feljelentése (1741. május 22.)
55. A nők, különösen a szomszédasszonyok egymás közötti pletykálkodását, a szomszédok viszálykodása közben mondott sértéseket vagy az utcán elhangzott gorombáskodást kevésbé vették komolyan. Ezzel szemben egy vevőkkel teli boltban vagy a kocsmában nem lehetett következmények nélkül más becsületét érintő kijelentésekkel dobálózni. *Lutz 2006*: 369., 385.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)
 IV.1002. j. Buda város tanácsának iratai. Tanácsi levelezések (Correspondentiae magistratuales)
 IV.1002.uu. Buda város tanácsának iratai. Vegyes iratok (Miscellanea antiqua)
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
 E 280 Budai Kamarai Adminisztráció
 Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Wien
 Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn (FHKA HFU)
 Kriegsarchiv Hofkriegsrat (KA HKR)
 Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)
 Kézirattár, Fol. Lat. 3440. Historia Societatis Iesu Budae gloriose recuperatae sub Augustissimo Imperatore Leopoldo I. 1686–1736.

Felhasznált irodalom

Bonbardus 1718

Bonbardus, Michael: Topographia Magni Regni Hungariae, sive Nobilissime ejus Ditionis, quam modo Hungariam dicimus..., Vienna, 1718.

Géra 2011

Géra Eleonóra: Beszállásolás és katonai terhek a XVIII. század eleji Budán. *Fons* 18. (2011) 4. 407–455.

Géra 2014

Géra Eleonóra: Köhalomból (fő)város. Buda város hétköznapijai a 18. század elején. L'Harmattan, Budapest, 2014.

Géra 2015

Géra Eleonóra: A tabáni rácok kapitányának perbe fogása. In: *íjf. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Mészáros Andor* (szerk.): *Varie tas Europica Centralis: Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére*. Budapest, 2015. 161–175.

Géra 2016

Géra Eleonóra: „Uram irgalmazz nekünk vagy elveszünk!” In: *Géra Eleonóra*: Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1708–1710. Budapest, 9–40.

Géra 2019

Géra Eleonóra: Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból. Budapest, 2019.

Géra – Oross – Simon 2015

Géra Eleonóra – Oross András – Simon Katalin: Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1699–1703. Budapest, 2015.

Kincses 1997

Kincses Katalin: A soproni fürdők a kora újkorban. *Aetas* 12. (1997) 1. sz. 17–48.

Kósa 1999

Kósa László: Fürdőélet a Monarchiában. Budapest, 1999.

Krász 2005

Krász Lilla: „A mesterség szolgálatában.” Felvilágosodás és „orvosi tudományok” a 18. századi Magyarországon. *Századok* 139. (2005) 5: 1065–1104.

Lutz 2006

Alexandra Lutz: Ehepaare vor Gericht. Konflikte und Lebenswelten in der Frühen Neuzeit. Frankfurt/New York, 2006.

Nagy

Nagy János: Buda város követei az 1728-29. évi országgyűlésen. (megjelenés alatt)

Oross 2016

Oross András: Johann David Palm jelentése a Budai Kamarai Adminisztrációról és Buda város viszonyairól (1694). *Fons* 23. (2016) 2: 207–259.

Oross: Máskép(p)

Oross András: Máskép(p). Udvari kamarai tanácsosok jelentései a Magyar Királyság töröktől visszafoglalt területeiről (1687–1690). (kézirat a szerző tulajdonában)

Schmölz-Häberlein 2012

Schmölz-Häberlein, Michaela: Kleinstadtgesellschaft(en). Weibliche 2012 und männliche Lebenswelten im Emmendingen des 18. Jahrhunderts. Stuttgart, 2012.

Simon 2017

Simon Katalin: Magyar Várostartörténeti Atlasz 5. Buda II. kötet (1686–1848). Budapest, 2017.

Stocker 1721

Stocker, Laurentius: Thermographia Budensis seu scrutinium physico-medicum aquarum mineralium Budae scaturientium, de earum origine, situ, antiquitate, numero, mineralibus, virtutibus et usu medico, tam interno, quam externo, per frequentia mechanico-spagyrica experimenta et multiplices easque proprias per novendecim nunc annorum decursum observationes medico-theoretico-practicas elaboratum et bono publico in lucem... Augsburg-Grätz, 1721.

Vanossi 1733

Vanossi, Franz: Neu aus seinem Steinhauften wiederum aufwachsendes Ofen oder kurtze Beschreibung wie diese königliche Hungarische freie Hauptstadt zu jetzigen Zeiten bestehe. Ofen (Buda), 1733.

Várkonyi 2009

Várkonyi Gábor: „Isten a hővízbe vezetvén...” Tradíció vagy divathullám, fürdőkultúra a 17. századi Magyarországon. In: (szerk.): Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról. L'Harmattan, Budapest, 66–73.

Wunder 1992

Wunder, Heide: „Er ist die Sonn', sie ist der Mond". Frauen in der Frühen Neuzeit. München, 1992.

ELEONÓRA GÉRA

BATH CULTURE IN THE RECAPTURED BUDA

ABSTRACT

The Romans were the first to build baths within the territory of today's Budapest. The warm waters of Buda were not forgotten in the Middle Ages, and the Turks rebuilt and developed the baths following the traditions of Eastern bath culture. Christian soldiers were already bathing among the ruins of the occupied baths during the siege. From the beginning, the Vienna Court Chamber considered the baths an important value, and in the end they decided to donate most of them because there was no money left for their restoration and development. The city of Buda received a spa, the rest remained in private hands, nevertheless the masses coming to the baths were an important purchasing power for the whole city. Every social class has found a spa to suit their financial means, from the Viennese court clerk to the industrialist. The contemporary volumes promoting the spas focused primarily on the healing activities in the facilities, the cures, but they served at least as much as a place of entertainment. In the inns belonging to the spas, the guests received accommodation, care and nursing, in the chapel they could ask for the help of the heavens for healing, but they were greeted by shops, a garden of rest, and often prostitutes. The use of the bath by the Orthodox Rascians living in Buda differed significantly from the European patterns for religious reasons: from the infant to the oldster, all ages visited the spa regularly. Seeing this, the locally living Germans and Hungarians partly followed their example. The spa also served as a public space, a stage for social life, but a wider audience than the pub came together. It follows that socio-ethnic tensions have often escalated here.

gera.eleonora@btk.elte.hu